

Ценности, привидности, сурогати /щрих към времето на социализма в България/

доц. д-р Светла Страшимирова

“Българинът никога не е обичал истински своята държава не защото е тъп,.. той никога не я е обичал, защото винаги е усещал нейната враждебност към свободата и щастieto на човека. “

„Българската национална невроза е плод на нашето национално унижение – несъответствието между вроденото ни душевно богатство и материалната ни обществена нищета. Българската държава работи против българите не от 10 ноември 1989 г. насам. Българската държава работи против щастieto на българите не от 9 септември 1944 г. насам. Държавата никога не може да изпълни изискването „един за всички, всички за един“ защото нейното начало е разделението, а разделението е същността на всяка власт...Самото деление на управлявани и управляващи е основата на всяка държавност. Ето защо по самата си природа държавата е против свободата...

Ерих Фром много уместно представя този въпрос по следния начин: “ В крайна сметка въпросът е до каква степен властващото малцинство в едно общество иска да натрапи на мнозинството отказа от щастие. “

Р. Ангелов, /4,с.220-221/

Цивилизацията в своето развитие е процес, в който все по-нюансирано се назовават ценности – онези значими стойности на самия живот, които мотивират желанието на човека да се движи напред. Много често те са плод на илюзии – религиозни, идеологически, романтични – но винаги точно такива, каквито са естествено необходими на средата, която ги споделя и изповядва.

Отделният човек - когато сам ги припознае като свои, ги приема с радост и ги следва. Защото те му носят вяра, жизнен импулс, събуждат усещането му за цел и смисъл, за път.

Във всяко време и във всяка култура те – конкретните ключови ценности, имат собствен облик и специфика, отвъд които не е трудно да се открият общите им за всички хора значения. Базисните от тях са ясно фиксирани в добре познатата пет степенна пирамида на Е. Маслоу и тук, когато говоря за „цел, смисъл и път“ имам предвид високите нива от нея: самоуважение и самоактуализация.

Но реалната историческа практика ни показва колко често и донякъде несъзнателно хората подменят истинските нравствени ценности със сурогати; как прикачат хуманни стойности като на закачалка върху фалшива реалност; колко добре успяват да флиртуват или спекулират с морални значения в полза на свои користни и суетни интереси; как великолепно режисират ценностни кризи и борби в името на привидно различни жизнени стойности, с което си осигуряват власт над една изкуствено разделена публика... Правят го, по принцип, за да компенсират усещането за собствената си недостатъчност, която няма как да признаят пред себе си...

Затова се борят за власт, в чийто смисъл обикновено си вярват, или пък в по-масовия случай се хващат за чужди на природата им присвоени от вън ценностни модели на мислене и поведение...

Днес водещ в това отношение е консуматорският модел: да имаш вместо да бъдеш, защото просто не знаеш какво изобщо искаш да бъдеш...Объркан си в света, предлагащ разнообразие пред отговорностите на собствения избор. Затова често се насочваш към пространствата на масовия вкус - едно от най-сигурните места за загуба на себе си. Те сериозно гарантират шанса за отклонение от единствено възможния път към лично щастие - самоактуализацията.

А всъщност ценностите са прости и всеобщи, моралният кодекс на всяка религия ги съдържа; най-естественият път на цивилизацията би следвало да бъде не към противопоставяне, а към сближаване, чрез добронамерено превеждане на езика на другите, на открояване в него на всеобщите за всички хора значения, утвърждаващи живота и радостта - отвъд страха и омразата.

Може би просто в човешкия свят няма истински, а само изкуствено създадени ценностни сблъсъци, основани на неутолени жажди за идентичност на множества различни хора в обществото. А те от безсилие – лично, социално икономическо и културно – прибегват до крайностите на безполезни битки, взаимно противопоставяне, тероризъм и пр.

Светът днес външно изглежда като пъстра панорама от ценности. Но тя май е само привидна. По съществото си тя е по-скоро панорама от разнообразни незадоволености, от психопатии, т.е от болести на духа...

Изнежващото се с цивилизацията човечество все по-често боледува духовно....

Едно голямо хуманитарно изкушение днес е да се опитваме да го разбираме по-добре. И в самият ни опит може би има известно значение...

ж ж ж

Всеки човек, който умее да мисли със собствения си ум – би могъл да забележи, че всички проблеми на света имат корените си в нещо от миналото, когато то не е изчистено докрай, когато съдържа в себе си неясноти, гузности, желания за скриване на нещо – факти, мисли, желания...

Очевидно е, че нашето българско минало не е изчистено, затова и съвременният ни диалог за близката ни история се води сякаш на различни езици, рисуващи го в краските на противоположни тонове. Липсата на спокоен и единен спомен за собствената съдба на българите е най-сигурният белег не само за дълбока незрялост, но е и лоша прогноза за бъдещето.

България днес има два различни портрета на времето на социализма. И ние добре познаваме и двата. Всеки е краен по своему. И всеки от тях е напълно логичен и единствено възможен за онези, които го рисуват или възприемат.

В тях винаги прозират разнородни комплекси, проявяващи се чрез съответните им претенции: почти духовни и почти морални...

Може би просто българската ни природа така изразява незадоволеността си от нашения все полуживот...

Полуживот при социализма, пак полуживот през прехода...

Къде е истинският живот – се питат мнозина и често изпадат в отчаяние: понякога унижително и унизяващо – когато само се оплакват от комунистите, от болестите си, от несправедливостта на съдбата; понякога гордо – като това на интелегентни хора, които ровят в кофите или с облекчение се самоубиват, защото „този скапан живот няма никакъв смисъл“, както се пее в една песен по текст на Н. Йорданов...

Наистина ли обаче българите винаги са имали само и единствено полуживот, т.е. битие на оцеляване, което не е изпълвало докрай живеенето им с усещане за истински жив смисъл?

Не, разбира се.

Българите именно защото пазят в родовата си памет представи и спомени за епизоди на пълноценност няма как да не правят сравнение с времената, които не са съзвучни с тях.

Точно в този смисъл епизодът на социализма в България е естествено разделящ обществото ни на две противоположни части.

Едните обичат социализма, другите го мразят.

Всеки един от тези образи има всички психологически основания да бъде такъв какъвто е – бял или черен.

Следователно, те са и еднакво неверни.

За първия - тези основания лежат в полето на предварителната представа, на вярата в промяна на обществените нрави и практики чрез социална революция. Самата тази вяра създава идеални условия за

саможертвен героизъм. Жертвата в името на победата на народа над фашизма и капитализма се вижда като вид щастливо себеотдаване в името на истината, която неизбежно ще възтържествува. Защото народът /мнозинството/ страда от гнета на капиталистите /малцинството/. Ако се включа в борбата за обществена справедливост аз автоматично се оказвам с мисия, която с радост ще изпълня дори с цената на живота си. Защото именно убедеността ми в справедливата кауза ме кара да се усещам пълноценен. Затова ѝ се отдавам.

Психологически това състояние е всъщност т. нар. личностна пълнота.

Ако я имам вътрешно няма да потърся външна компенсация, няма да чакам награда.

В България имаше едно малцинство комунисти, които отказваха предлаганата им от новата власт привилигирана позиция в новото общество за участието им в антифашистката борба - званието „активен борец срещу фашизма и капитализма“. Тук думите на Нестор Раденков, с които той я отказва са симптоматични: „не благодаря, не съм се борил за привилегии, а и щом съм жив, очевидно не съм бил и толкова активен“.

Но като цяло българският менталитет е твърде прагматичен и не е способен да стои на нивото на подобна нравствена висота. По-скоро той гледа преди всичко далаверата от всяка ситуация. И ние знаем, че всъщност реалните „активни борци против фашизма и капитализма“ са значително по-малко в годините 1942-1944 г., от онези, които се сдобиха с документи, признаващи им такова участие след 9.09.1944 г. Документи, осигуряващи социални и икономически привилегии от новата власт. Това е очевиден акт на консуматорство и знак за сигурен и предстоящ разрастващ се морален разврат.

Романтичният епизод на борбата за ново общество е приключил безвъзвратно с взимането на властта от БКП през 1948г./според чл. 1 от Димитровската конституция, приета тогава, на петия конгрес на партията/. Но още от 1944г. са започнали грубите репресии срещу инакомислещите, които ще продължават още дълго след това. И макар частично да се запазва доверието в строителството на нов справедлив строй, за по-малко от 15 години то практически се изчерпва. Самата БКП е силно принизена в очите най-вече на автентичните ранни комунисти, част от които често биват отстранявани от партията; за обществото става ясно, че властта преди всичко се грижи за себе си и

отдавна е престанала да бъде духовен лидер, че вече неизбежно се прави ново разделение и уточнение кой е само партиец или истински комунист; че в България вече основната цел на желаещите да напредват в кариерата си – каквато и да е тя – е да се докажат формално като единствено верни на партията... Всъщност кариеризмът е онова, което реалният социализъм реално създаде в България. Съвсем умишлен и целенасочен той имаше почва да избуява на фона на твърде скучното битие на минимална осигуреност и приличен ред.

Днес именно спомените за относително подреденото битие от 60-те-80-те години се явява като „златно минало“, към което носталгията по младостта често връща мнозина от родените в интервала 20-40-те години.

За противоположния, черен образ на комунизма спомените са съвсем различни. Преди всичко в тях 9. 09.1944 г. се явява като грандиозен погром, разрушение на всичко създадено, на самата демокрация и нейната икономическа и политическа база. И това е безспорен факт. Преди всичко убийствата с или без съд и изпращането в лагери и затвори на известни с почтеността си личности от интелектуалния елит, преследването години наред на все нови и нови врагове на народа довежда жертвите на комунизма до брой, достигащ почти населението на столицата. Самите семейства на „народните врагове“ се оказват с драстично променени съдби – с отнето имущество, интернирани, с ограничен за децата им достъп до ВУЗ...Голяма част от тези хора успяха да запазят почтеността си и с присъщата си хуманност намериха начин да живеят ненатрапчиво и не злобно в условията на социализма. Защото имаха вътрешна вяра в човешката нужда от демокрация и считаха самия социализъм като епизод, експеримент, който няма как да не приключи.

Свое духовно предвижване в същата посока – на схващане на социализма като нещо временно и всъщност вече доста гнило – напълно естествено направиха и голяма част от българите, които са негови връстници - родени през 40-те и 50-те години. С други думи свой прочит на действителността направиха онези поколения, които не са участвали в самата антифашистка борба . Тъкмо те бяха най-многобройните поддръжници на ранното СДС и техен беше най-големият митинг на „Орлов мост“ от 1991. Но в същото време от

средите на същите поколения се създадоха и големите мафиоти на прехода – с раздадените им куфарчета с пари от страна на падналата от власт БКП...

С това естествено драмата на българското разделение не само не завърши, но реално извади напред с нова сила съдържанията на неразрешеното ни минало. А те се актуализираха все по-болезнено със загубата на сигурността за оцеляване, отключваха се скрити страни на характера на отделните хора и разделието в българското общество на много части започна именно през 90-те години на XX в.

Ако падането на Т. Живков през 1989 г. бе посрещнато от всички българи с огромна радост, то с времето нататък се разви обратният процес: носталгията по „тато“.

Обяснението е просто.

Гарантираният сепъл уют на социализма, с осигурените му елементарни условия за оцеляване изведнъж се е изпарил и българите са се оказали в оная ситуация, в каквата Н. Вапцаров бе нарекъл живота „озъбено свирепо куче“. Някои находчиво сравняват живеенето при социализма с живот в зоопарк, а преходът – с пускането на животните от там на свобода– направо в джунглата.

Драмите на прехода, чието първо десетилетие с основание може да бъде и е наричано „разруха“ се разразяваха често като лични. И те бяха вид отговор на отново излъгани очаквания: цената на възстановените граждански права се оказа масовото ограбване на българите, което отключи и напрежения, трупани от различните поколения по специфичен начин.

Семейства се караха, биеха, развеждаха, дори се убиваха един друг по политически причини. Българите бавно и постепенно започваха да се учат какво е реалното съдържание на това да си свободен...Но на изключително висока цена...

Всъщност свободата винаги има висока цена. Но има и най-различни лица: само в конкретна ситуация на изпитание – лично и обществено - може да се види има ли я или не...

Борби за свобода се наричат всички епизоди на вяра в някаква промяна: национално освободителни движения, движения за морално признаване, за икономически и политически права на селяни, работници, роми, на инвалиди, бежанци или на хора с различна

сексуална ориентация и пр. Всяка група има своите основания, но и всяка група има своята принадлежност към цялото общество. И преди да предяви претенции към обществото, свободата на когото и да било – ако той се самоуважава - би следвало да е вътрешно състояние на духа. Но пък ако е именно такава тя рядко би потърсила външни декларации и политически права...

Защото истински свободният дух просто не вярва в политиката.

По силата на най-естествената логика на историята, че тя винаги е в някаква степен користна. Дори и когато не е – тя, която е територия на властта – задължително в един момент става такава.

Политиката би следвало да е изкуство на реалностите, но всъщност е практика за поддържане на дисбалансите в реалността. Поне в онези нейни версии, които реалното човешко минало познава... Самото желание да влезеш в политиката, самата декларация, че се бориш за някакви свободи е израз често на собствената ти наивност,/ но понякога и смелост/ в добрия случай... За да не кажа – на очевидната ти жажда за публична привидна слава или на елементарно користолюбие. Все знаци за личностна недостатъчност, а следователно и на вътрешна несвобода.

Свободният дух е само на ония, които приемат спокойно и себе си, и света. На този винаги несъвършен свят, който сам по себе си не носи друга перспектива освен тази на една бавна и постъпателна промяна към по-добро, но промяна, тръгваща от самия мен..

Не основана на външни авторитети. А произтичаща от собствения ум и дух на всеки...

Именно духовната свобода е от най-изконните ценности на човека защото е свързана със самото му достойнство пред себе си – все едно доколко той осъзнава това или не.

Човек всъщност осъзнава най-вече онова, което вижда непосредствено.

Като например проблема с физическото си оцеляване.

Значително по-рядко – с психическия си комфорт.

Вижда често смисъла или безсмислието на професията си.

Както и децата си и собствените си представи за тях и бъдещето им. В тези представи той обикновено натрупва някакви свои собствени ценности. Те идват най-често от собствения му опит, открояващ пред

него някакви особени лични героизми: „аз как можах да победя страх си еди кога си, как може той да не успява!“Ах, какъв ужас...

Ужасът май тук е само в егоцентричния поглед на родителя...Той смята, че неговият модел на поведение е норма и за детето му... А няма как да е, защото този модел е основан върху лични ценности, родени в друго време. Те са на поколението, на групата, на традицията, от която идва родителят. Детето му има други приоритети, и макар да търси същото като родителите си – комфорт – душевен и физически, т.е. предусловието за собствен път; то е в друга ситуация и има нови сетива...

Ценностните нагласи във всяко време са свързани с желанието на човека за отдаване на нещо – кауза, любов. Когато те не са на нивото на очакванията се подменят лесно: с мании , с наркотици, с изкривена състезателност, с демонстративно, но непълноценно милосърдие, с ритуална псевдорелигиозност и пр.

И отвъд всичко това прозира жаждата за идентичност. Но някак си заета отвън, защото вътрешно я няма...

Затова е нужно да се хвърли макар и съвсем бегъл поглед върху някои лесно открояеми, видими тенденции в ценностните нагласи на българите от самото време на социализма.

В сфери, които са най-малко политизирани.

Това може да се направи чрез проследяване на динамиката на вкусовете в най-различни области на живота. Любими неформални занимания, търсени романи, стихове, филми, музика. Омразни словесни клишета, осмивани практики /на висши политици и техните клакьори/. Форми на лични бягства от задущаващата и скучна действителност...

Динамика на скритите форми на личностна свобода при социализма е една от най-важните задачи пред социолози и културолози, а защо не и пред политолози... От подобни изследвания политологията само ще спечели защото ще включи в сферата на интересите си по-широка панорама от реално действащи ценности, които са не по-малко значими от чисто политико-идеологическите и юридически практики, с които тя най-вече се занимава.

Една от посоките за подобно търсене е в областта на академичните предпочитания: те никога не са едни и същи, те просто се променят с времето и нравите и ги отразяват.

ж ж ж

Да се хвърли макар и бегъл поглед към динамиката на вкусовете при избор на специалност в университета в рамките на определен период има значение за разбирането и усещането на духовния климат на съответното време. Наблюдаващите този процес няма как да не забележат, че в различни времеви интервали доминират определени предпочитания към дадени университетски специалности, някои от които се превръщат в особено търсени, в модерни, в любими...

Проявеният към тях интерес винаги е симптоматичен: в него се проектират характерни обществени нагласи, настроения и очаквания...

Изборът на специалност в университета би следвало да е личен. Но доколко е той такъв?

Доколко в него се проявя известна лична несигурност – форма на желана сигурност?

Кои са личностните и културните основания в полза на избраната специалност?

Къде и доколко тези основания се пресичат с реалните нагласи на личността ?

Адекватност или самоизмама се съдържа в избора?...

Въпросите, разбира се са безбройни, те нямат еднозначен отговор, но отвъд всички възможни индивидуални отговори определено се очертават тенденции: те дават една картина на ценностни нагласи, характерни за дадено поколение.

Всяко поколение има свой език, то само го изработва в хода на израстването си. Този език е своеобразен отговор на особеностите на конкретното преживяване на реалната действителност, която се е случило да обитава.

Всички млади хора по света си приличат в естествения си порив към свобода на своя избор. Всички незадоволени сред тях са незадоволени „по своему“.

/Перифразирам съзнателно първото изречение от романа „Ана Каренина“ на Лев Н. Толстой: „Всички щастливи семейства си приличат, всички нещастни семейства са нещастни по своему“./3,с.5 /

Когато днес си говоря със студенти по политически науки – с онези, които не са самоцелно меркантилни, т. е. не са се насочили към тази университетска специалност с единствената цел да станат политици или добре платени чиновници в Брюксел, когато усетя, че техният движещ мотив в избира им е бил най-естественото чисто любопитство свързано с въпроса „защо не можем да бъдем щастливи заедно?“или „защо човечеството не успява да създаде справедливо общество?“ няма как да не свържа техния порив с множество привидно противоречащи си политически нагласи от миналото.

Казвам „привидно“ защото всъщност човешкият копнеж по справедливост е прастар. Само проявите му в обществото са събуждали противоречия, сериозни конфликти, които и днес са пред очите ни, произтичащи най-вече от различните призми, през които се гледа на самата справедливост...

Тук ще цитирам откъс от една уводна статия на Борис Йоцов /впрочем осъден на смърт от т. н. Народен съд и разстрелян през февруари 1945 г./ в сп. Родина от 1940 г., на което той, заедно с Богдан Филов е редактор.

Статията се нарича „Копнеж към справедливост“:

„Една от най-висшите прояви на благородството в човешката природа – това е справедливостта. Тя е израз на честно и ведро състояние на душата, на нравствено съвършенство, на възвисеност и просветленост...Този копнеж, който е люлял сърцата на хиляди същества от векове говори за непобедимата човешка жажда за духовно величие...Българският народ е един от ония народи, които поради своята историческа съдба най-много са копнели за справедливост...Справедливостта той съчетава с народност и човечност, като изпълня с тях един свой земен идеал – да се устрои и възвиси като народ в отреденото му от съдбата пространство за живот... Наистина българският народ не живее със самоизмамата, че всичко на земята е в строй, основан на божията правда. Но той не се движи в деянията си от един ограничаващ погледа реализъм, който води към отчаяние. Напротив, познанието му за ограничеността на човешката воля, за безсилието на човешките добродетели не го оставя

да се обезличи във всекидневното си битие, да потъне в груби земни страсти, да бъде равнодушен към добро и зло. То слага живота му под знака на високи помисли, мечти, копнения. Защото знае, че с един хляб само не може да се живее. И без един нравствен идеализъм, с който е осветен пътя му в историята, той не би могъл да съществува, той отдавна би изчезнал без следа и помен. Нещо повече, познанието му за несъвършенството на света вдъхновява силите му – не само да изтрайва на копнежа, но и да бъде способен, когато трябва, да защити застрашени нравствени ценности. Така един героизъм на духа в името на справедливостта – в търпението и страданието, в устрема и битката – дава смисъл на неговото съществуване като народ. Съзнанието, че може да се страда без да се стене, че може да се копнее без да се изпада в изнемога, че може да се воюва без колебание, до крайната победа е извор на мощ и гордост...“/2.с.3-4/

Такива мисли – за чувството за справедливост на българите, за техния нравствен идеализъм, но и реализъм – са изказвани в различни епизоди на борби и изпитания в българската историческа съдба. Те могат да бъдат и са споделяни от всички мислещи и чувстващи хора от нас при това в различни контексти. Самите романтични комунисти от 40-те години не веднъж са изказвали същите по съществото си оценки за българите, че благодарение именно на тези свои качества те ще съумеят да изградят „новото безкласово общество“. Защото за тях това е било въплъщението на самата справедливост...

Така, по съществото си вижданията за чувството за справедливост у българския народ са едни и същи и на „народния враг“ Б. Йоцов, и на „борците за народна свобода“ комунистите – разбира се автентичните – вярващите искрено в промяна на обществото чрез социална революция.

Днес това не ни учудва.

Защото историческата дистанция, на която се намираме от времето на репресиите от 40-те години ни дава възможност да бъдем по-обективни и да усещаме, че хуманизмът – когато е истински – се включва в една обща традиция, която надхвърля политическата конюнктура и междуособиците на конкретното време. Традиция, към която се отсяват само искрените, дълбоки чувства, онези, които не са били ръководени от користни подбуди... Такива искрени комунисти е имало в България, чиято дълбока, по същество - религиозна вяра - в

„светлото бъдеще“ ги е превърнала в изключително силни духом борци за справедливост и свобода.

За свобода, която няма да се случи такава, каквато е очаквана, но те не знаят това още...

ж ж ж

Търсейки динамиката на ценностните нагласи в българското общество след Втората световна война, вглеждайки се в пътя на академичните предпочитания, няма как да не държа сметка за общите политико-социални илюзии и тяхното естествено вътрешно движение. Това не са два процеса, а просто аспекти на един и същ път и на модернизация на България и на осъзнаване на реалността на живота в нея отвъд социалната илюзия за комунизма.

Всъщност т.нар. комунизъм, никога не е бил реалност, а само мечта. Мечтата - видяна извън политическата конюнктура - няма как да не бъде красива..И тъкмо затова за много хора тя е имала изключително значима роля в собственото им нравствено развитие. По начина, по който доверието на хората в Бога го превръща във върховен авторитет за вярващите и ги насочва към нравствено самоусъвършенстване в негово име... Аналогията тук е в психологическия механизъм на самоусъвършенстването на комунистите от времето на тяхната антифашистка борба – в твърдост, издържливост, вярност към идеала, саможертвеност /“не човек, а желязо/просъскал агентът фашист/тихо мъртвият казал :- не, комунист“/Хр. Радевски/...

Проблемът обаче на всяка социална илюзия е в това, че когато се опита да се превърне в реалност тя неизбежно се опошлява, разваля, подменя.

Това разбира се ще се случи и в България: то ще стане осезаемо за всички и видимо едва през 60-те години.../А ако за някои не стане, то това вече би било проблем на тяхното собствено незавършено развитие/...

На фона на този очевидно извървян път на преход от романтични социални илюзии за всенародно светло бъдеще /40-50те години/ към прозаично битие в реален социализъм и политическо лицемерие /60-80те / български младежи от четири поколения ще потърсят своя –

съзвучна с времето им- професионална реализация чрез кандидатстване във ВУЗ.

Тук няма да коментирам традиционния за България вкус към правото и медицината, както и към природните науки, нито пък очевидно модерните днес специалности, свързани с компютърно програмиране...

Всъщност модерният човек има склонност да се идентифицира с професията си. Именно затова „сериозните“ професии – като природните науки и медицината по принцип няма как да не са значими във всяко време. Това, обаче не изключва и популярната идея на провинциалния месар за това, че синът му трябва да бъде хирург – като белег на издигане спрямо позицията на бащата, който също работи с нож....

За модерния човек професията често е или белег на издигнатост – нещо, което по принцип би могло да има основания, при условие, че човек сам се докаже в нея, или просто опит за доказване на себе си спрямо другите, „по-изостаналите“ - например роднините от село, или пък жажда за вписване на себе си в нещо, което сам счита за значимо – съзидателна дейност, изкуство, служене на човешка кауза...

Разбира се, всяка дейност може да претендира за този вид служба. Проблемът е, че няма външен аршин, с който истинското служене да се измери.

Защото този аршин е в самия смисъл на извършеното дело, той не е етикет, а вътрешно удовлетворение на онзи, който върши работата и радост на ония, за които е предназначена.

Тя – удовлетворяващата работа, /служенето/ - може да бъде само в реалния ефект на искрено вложеното усилие.

Като успешна операция. Като научно откритие.

Като красива музика, филм, картина, текст .

Като щедър жест, като емпатия ...

ж ж ж

Тук ще обърнем внимание на един интересен процес на ярко изявяващи се вкусове към определени академични дисциплини в периода 40-те-80-те години на XX в. в България, които някак естествено отразяват надеждите на поколенията, посоките на търсенията, илюзиите им ...

Преди Втората Световна война в България има традиционно оформени съсловни и професионални групи: огромна маса селяни /малко над 82% през 1945 г./ Останалата част от населението включва частни производители - фабриканти, работници, интелигенция /учители, учени – най-често преподаватели, свободни професии/, чиновници, търговци, занаятчии, военни. Всяка от тези групи има ясно оформен облик и своеобразен „гилдиен“ морал, основаващ се на утвърдени традиции. Очевиден е малкият относителен дял на т.н. градски професии. Очевидно е и че тенденциите на бъдещите десетилетия ще се проявят в посоките на тяхното увеличаване.

С промяната от 9.09. 1944 г., с национализацията от 1947 г., с разгрома на опозицията, с приемането на комунистическата Димитровска конституция през 1948 г. в България социалната структура на населението изменя облика си. Разместват се социални слоеве и групи, има миграционни процеси – предимно от селата към градовете, има драстична смяна на роли. Не само властващият политически елит е изцяло подменен с комунисти, но и съвсем естествено в сферата на правото и журналистиката усилено се търсят и създават верни на партийните принципи кадри. Така, голяма част от традиционната интелигенция се оказва преследвана по политически причини, а старият интелектуален елит се подменя с нов – целенасочено възпитаван в сталински стил... С други думи казано, хуманитарната интелигенция - доколкото я има - е обречена или да приеме новите принципи и философията на вяра в комунизма или да се оттегли от активен живот.

На този фон редица активни борци против „фашизма и капитализма“, мнозина от тях политзатворници, се образуват в СССР. Щом се завръщат в България на част от тях се предлагат преподавателски места в Университета с цел да гарантират развитието на марксистко-

ленинската наука. Точно затова и особено внимателно се следят кадрите в хуманитарните науки. Затова и достъп до специалностите, свързани със знания за обществото – като право, философия, история, журналистика имат само онези кандидатстуденти, които са с доказан „здрав“ произход, т.е. не са наследници на „врагове на народа“... /По тази причина много деца на репресирани след 9 септември се насочват към сферата на изкуството и ако имат талант някои успяват да се реализират./

И ако новата комунистическа хуманитаристика е напълно догматична и бедна през 40-те-50-те години, то през същото това време масовият интерес на младежите се насочва към инженерните специалности.

Този избор отговаря на общата перспектива за модернизация на страната – електрификация, водоснабдяване, изграждане на пътища. Показателно е, че първите випуски на Държавната политехника – днес ВИАС - от края на 40-те години са наброявали по 2000 души. Младежите, желаещи да участват в строителството с радост и усърдие учат инженерство – и строително и машинно. В голямата си част те не се интересуват от политическия контекст – интересува ги преди всичко самото съзидание. На себе си и на страната им – в съзвучие едно с друго. Подобна нагласа е твърде щастлива, тя съдържа в себе си перспектива за голяма издържливост в практиката, която предстои. За строителната практика те имат готовност, но политическата – тепърва ще се проявява пред тях и ще ги раздели на конюнктурни и честни. Първите ще поставят като свой приоритет мисълта за почести и ордени от Партията и правителството при преизпълнени планове, вторите сами ще се стремят само и единствено към качеството на обекта си...

Оттук ще последва и голямото и вечно разделение между хората – на фиктивно отговорни пред партията и на реално отговорни пред практиката...

Социалният състав на тази група е разнороден: в нея влизат множество младежи с провинциален, често селски произход, чиито лична житейска перспектива е да станат граждани на столицата като се сдобият с престижна и сигурна професия. В името на тази цел те търпеливо понасят множество трудности и лишения по време на твърде тежкото си следване.

В същото време, предвид факта, че инженерните специалности не са идеологически натоварени - се оказват достъпни и за децата от градската интелигенция, която е обект на доста усилено политическо преследване през втората половина на 40-те години. За част от тях тези специалности се оказват своеобразно убежище, шанс да се отдадат на креативност, която поради техническия си характер не би следвало да бъде санкционирана политически...

Във възрастово отношение групата на подготвящите се за инженери е доста представителна за поколението родено през 20те години на ХХ. Тя е откритоима и с факта, че е първата професионална група от техническа интелигенция, в която има и жени. И ако те са само няколко в първите випуски на ВИАС в началото на 50-те години, то през следващите 2 десетилетия броят им непрекъснато и многократно ще нараства.

Ако щрихирам бегло вкуса към инженерни науки след Втората световна война у нас, то е защото той е изцяло в синхрон както с държавната перспектива на разгръщащо се строителство в България, така и с личните проекти на младите хора, за смяна на начина им на живот – от затворен към отворен, за миграция от провинцията към столицата, от периферията към центъра – в пряк и в преносен смисъл...

Перспективата за „отваряне“ на личния хоризонт чрез миграция в пространството - от определена периферия към добре открояващ се център - е добре позната и широко практикувана от днешните хора. Но личностният хоризонт през 60-те години в България търси вече други - по-скоро вътрешни възможности да се отвори. В общо взето затворения свят на социализма, след първоначалния строителен импулс от 40-50-те години, през 60-те години на ХХ в. все по-ясно се очертава една нова посока на отваряне на човека към скритите от първия поглед съдържания, към онова, което се съдържа в изкуството, към „същественото, което е невидимо за очите“ - по изразу на Екзюпери – към онова което се долавя само със сърцето“.

Всъщност това е времето на все по-ясното пропукване на вярата в комунизма.

Неслучайни са стиховете на Веселин Ханчев из“Молитва към революцията“:

„Революцио,
дево с червен ореол,
Богородице моя,
много те моля -
недей остарява
в мен
и в моите близни.“/5,с.20/

Тази молитва, в която на финала революцията е наречена с най-интимното „майко“е знак за реалния залез на илюзията. „Недей остарява“ означава само едно: виждам те, че остаряваш.

Очевидно е, че емоционалният вакуум е налице. Нужна е компенсация.

И тогава в България започва да се откроява един жив интерес към историческото минало и духовността в изкуството. През 60-те години в България се завръщат историци, режисьори и изкуствоведи, завършили образованието си в СССР, част от които се превръщат във водещи фигури на българската хуманитарна интелигенция. Политически знак в тази посока на отваряне към духовността са фигурите на поета Павел Матев /в средата на 60-те години – министър на културата/ и неговият заместник – бъдещият професор по история на изкуството – Атанас Божков. Именно по това време се появяват първите професионални монографии върху средновековна българска живопис – без страх от факта, че се коментират християнски символи.

Те вече са се оказали на достатъчна дистанция от съвременността и следователно могат да бъдат третираны професионално...

През тези именно години вкусът към хуманитарното знание започва да набира сериозна скорост. Родените през 30-те и 40-те години на XX в. бъдещи силни фигури в хуманитаристиката или вече са завършили, или започват с огромно желание да следват литература, история, история на изкуството... Към това поколение принадлежат имената на Цветан Стоянов, Боян Ничев, Тончо Жечев, Николай Генчев, Любен Николов, Марин Жечев, Кръстьо Куюмджиев, Здравко Петров, Цветан Тодоров, Юлия Кръстева, Елена Михайловска, Чавдар Добрев, Атанас Свиленов и др...

Ето как представя промените в българския духовен живот от времето, за което говоря литературоведът и публицистът Панко Анчев /р. 1946, възпитаник на московския литературен институт „Максим Горки“/:

„Енергията на дълбоките и радикални изменения в българския духовен живот и в света на културата през 60-те години на XX в. се съсредоточи в литературната критика. Тук се развиха принципните идейно-естетически битки, в които се раждаха новите представи за изкуството и литературата. Тук се утвърждаваше новото поколение не само в литературата, но и във всички други изкуства и в обществените науки.

Аз приемам, че 60-те години са повратен момент..., че тогава надделява по-модерното и прагматично отношение към икономиката и културата, че се преодолява идеологическия догматизъм, за да се отвори системата към новите идейно-естетически веяния, идващи от Европа. Борбата с идеологическия догматизъм е характерен белег на онова време, но според мене преображенията бяха насочени не само срещу него и не свършват с него... Новото поколение идва с новото съзнание за ролята и значението на изкуството и културата и бързо се

заема с обновлението им, но е изпълнено с дълбоко уважение към традициите, които творчески възприема и развива.

60-те години са преломен момент в историята на ХХ в., защото слагат край на просвещенския модел на развитие и отварят началото на нова епоха, наречена постмодернизъм..“ /1,с.18-19/

В тази нова епоха напред излиза съмнението - т.нар. „методологическо съмнение“, недоверието към всички позитивни истини и убеждения, към двуполюсното парцелиране на нещата на „правилно и неправилно“ с други думи казано, постмодерното мислене е насочено към ситуацията, към специфичните нагласи на участниците в нея... В този смисъл постмодерната епоха няма как да не създаде в световен мащаб своя силен порив към културната антропология, към психоанализата, няма как да не задълбочи успоредно с това и джендър перспективата...

Естествено е, следователно, че през 70-80-те години в България академичната общност ще се насочи към едно по-голямо специфициране на науките за човека, които постепенно ще започнат да се роят.

От традиционното русло на философията първо – през 1975г. ще се роди специалността социология, след нея – в началото на 80-те – психология, през 1985 – културология , а през 1995 – политология и т.н. Всяка една от тези нови хуманитарни специалности ще се превръща в особено търсена, в модерна, защото от една страна буди интерес доколкото е нова за България, а от друга създава реални надежди за осъзнаване на неясното, на онова, което буди любопитството – към себе си и към обществото...

Казано просто, динамиката на вкусовете в българското общество през четирите десетилетия на социализма показва една ясна тенденция. Най-общо и грубо тя може да бъде определена като

движение от избор на професии, свързани с материалното производство към развиване на вкус към привидно по-духовни.

Опозицията „материално-духовно“определяща човешките дейности и „производства“ отдавна не се използва в науките за човека.

Но до преди 30 г. тя бе най-естественият ориентир не само в ежеднезната реч, но и в научната литература /социологическа и етнографска например/. Впрочем тук дължа едно уточнение в памет на двама големи български учени : в сферата на социологията с това грубо и неточно разделение успя да се справи проф. Любен Николов, а в сферата на фолклористиката – проф. Т.Ив. Живков .Те повдигнаха въпроса за изкуствеността на опозиционната двойка в техните научни области и не само в тях.

В последните 30 години естествено и постепенно се утвърждава далеч по-хуманистичното и отдавна познато разбиране за това, че няма бездуховни дейности, има само бездуховни дейци. Всяка дейност може да бъде одухотворена от онзи, който я извършва. И обратното – всяка дейност, от която се очаква много може да бъде великолепно опорочена и сведена до най-ниско ниво. Идеалният пример за това е днес пред очите ни: трудно, почти невъзможно ни е да кажем, че политиката ни днес е духовна дейност...По-скоро сме единомудшници като народ, Впрочем като никога досега, в това, че няма нищо по-консуматорско и вършено най-вече за лична изгода от политическата дейност...

Но да се върна към условното деление „материално-духовно“.

Все пак то е било в употреба дълго и до днес все още е за мнозина от нас. Под материална култура в археологията и етнологията се разбираше всичко онова, което е видимо, направено от материя. Например –грънци, дърворезба, шевици. Под духовно – приказките и песните: те се слушат, изказват и пеят, и тяхното проявление е във

времето, а не в пространството. Този принцип на разделение всъщност следва класическото деление на изкуствата на пластични и музични.

По адрес на съвременните професии обаче подобно деление се проявява в самата рецепция на обществото за престижно и непрестижно. През 70-те години ярко се откри едно обществено настроение, граничещо със снобизъм, което издигна като престижни духовните професии – хуманитарните – като контрапункт на техническите и икономическите. С други думи казано последните минаваха за материални, т.е. недуховни, а хуманитарните придаваха интелектуален, сиреч духовен статус. Това настроение, всъщност като всяко друго бе плод на едни естествени тежнения на времето. От една страна българската среда бе безкрайно отегчена от лишените от съдържание гръмки думи, възхваляващи за всичко Партията и правителството и тъкмо затова интуитивно се усещаше нуждата да се избяга от днешния ден като се отдаде интелектуална енергия в нещо друго, чиято стойност не се обявява в улични плакати и партийни речи. На друго време, например. Оттук и големият интерес на младите хора от 70-те години към сферата на историята, археологията, литературата, история на изкуството, театъра и пр. Тези сфери се превърнаха в поле, в което индивидуалната творческа дейност е възможна, нещо повече – твърде престижна. Понякога надменно претенциозна. Съдържаща нерядко в себе си претенция за изключителност..

Идеята за такава изключителност неизменно е някакъв суетен отговор на провинциалния комплекс на българите: те вече не са селяни, не се занимават с примитивното материално производство, а с нещо по-изискано – духовно, творческо... Точно на почвата на социализма се оказа изключително жизнена своеобразната съсловна грандомания на художествено творческата интелигенция. Тя не случайно бе наречена така официално – вменяваше ѝ се като „дълг“ да пази и твори социалистически наука и изкуство. Творците от нея пък

на свой ред използваха относително привилегированото си място спрямо властта, за да могат леко и нежно да я критикуват.

Не искам да кажа, че сферата на „материалното производство“ не е творческа или, че е лишена от духовност. Може би едни от най-одухотворените строители на модерна България са хидроинженерите от края на 40-те години. Държавният исторически архив пази спомените им, от които се вижда как те в повечето случаи са харесвали искрено работата си и са се чувствали отговорни не само към обекта си, но и към природата и цялостния пейзаж, в който той е вписан. Без изобщо да познават думата екология, те са се стремили да спазват принципите ѝ. Всъщност те сами са ги създавали нерядко в конкретните ситуации от своята дейност... Но, както винаги се случва, първоначалният строителен ентусиазъм от 40-те – 50-те години на XX в. се оказва романтичен епизод от личното минало на цялото поколение...

Следващите поколения приемат професията си спокойно, не мисионерски... И с времето инженерната професия в България спира да носи очарованието на първостроителна дейност, и се вписва просто в категорията „техническа професия“. Възприемана е повече като техническа отколкото като творческа.

Всъщност комунистическата власт е тази, която третира различно техническата и художествено творческата интелигенция. Причините са ясни. Чрез поддържането на официалните съюзи на журналистите, писателите, художниците властта си осигурява точно онова ниво на добри отношения с творците, което ѝ е необходимо, за да не се окаже тя открито критикувана от тях...

Към средата на 60-те години, българското общество се усети адаптирано към социалистическата реалност – в нея отдавна вече се прокрадваха нотки на радост от битовата сигурност например, от установяващия се нов ритъм на личния живот на всеки – почивка на

море с карта в почивна станция или бунгало, а после – седмица на планина. Негативите на социализма се понасяха с лекота защото българите просто се научиха лесно да крадат от държавата . А липсата на стоки тук се компенсираше по други начини: често например, сънародниците ни започнаха да пътуват до Дрезден за обувки, до магазин Май в Прага за по-прилични дрехи, до СССР за евтино злато...Самите цени на пътя в достъпните места бяха ниски и това изключително силно стимулираше склонността към търговски туризъм. Е, в по-редки случаи този туризъм беше и културен, но групата българи, която го практикуваше беше изключително малка. Към нея могат да се причислят само истински интелегентните хора, чиито лични библиотеки по онова време се пълнеха със стотици книги – български и руски предимно.

На този спокоен български фон, ако човек не е дълбоко в себе си еснаф - нещо, което не е много често срещано в България - би могъл да се отдаде наистина на духовна дейност. И някои – изкушени наистина - го правеха: намираха начини да пишат стихове, статии и книги заредени с дух на автентична, а не подменена свобода. Намираха език, на който да изкажат онова, което искат. Те бяха своеобразните български дисиденти. И може би част от тях изобщо не са си давали сметка за това. Като В. Ханчев, който през 1961 г. пише в една статия : „Героят в нашата поезия трябва да влезе и да остане не толкова с производствената си биография, колкото с биографията на своя дух...“/5 с.8/

Защото също както казва Петрарка в Сонети за Лаура
„угодата, сънят и меките постели/ убиха всеки свят духовен идеал/
и смъртно задушен във нравствената кал/
духът се отклони от висшите си цели“...

Очевидно е, че тази условна опозиция „материално-духовно“ е започвала да се пълни с множество съдържания именно през последните три десетилетия на социализма, като с времето те са се нюансирани. Успоредно с това нюансиране са се размивали и границите на самата духовност. Ако духовност значи чистота, но и адекватност на поривите и действията, то няма нищо по-бездуховно от практиките на късния социализъм, в които на първо място стои фалшивата - кичозна вяроветност към Партията, зад която се крият само меркантилни лични амбиции. И точно те ще се разгърнат в годините на прехода под форма на добре познатите ни мутренско мафиотски практики...От тук и кризата на ценностите, основаваща се най-вече върху страхове за оцеляване в условия на един свят, в който човекът е лишен от закрила. Защото държавата майка е умряла преди 28 години.

Но все пак личностната свобода в България едва сега в реалната несигурност се пробужда, оглежда се и... прохожда трудно.

Но важното е, че понякога я срещаме изобщо...

Литература

1. Анчев, П. Българският ум. Непрочетеният Тончо Жечев, С., изд. 3. Стоянов, 2015
2. Йоцов, Б. Копнеж по справедливост, сп. Родина, 1940, кн. 1
3. Толстой, Л. Ана Каренина, С.,
4. Фром, Е. Мисълта на Фройд – величие и ограничения, С., 2006
5. Ханчев, В., Избрани творби, Български писател, С., 1979